

ПРИРОДООХОРОННА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ КАНІВСЬКОГО ЗАПОВІДНИКА У 20–30 рр. ХХ ст.

Л.О. Чорна

Канівський природний заповідник

20–30-і рр. минулого століття – період заснування та становлення природних заповідників в Україні. Тоді сформувалося підгрунтя, на якому базувався розвиток заповідної справи у подальші роки. Історія Канівського природного заповідника Київського національного університету імені Тараса Шевченка відображає складний шлях практичного втілення у життя ідеї заповідання. Заснований 30 липня 1923 р. постановою Колегії Наркомзему України як Державний лісостеповий заповідник імені Т.Г. Шевченка, він не зразу став повноцінною природоохоронною установою, тому тривалий час вважалося, що із 1923 до 1930 р., через бездіяльність НКЗС, заповідник не розпочав своєї роботи. Новознайдені у Центральному Державному архіві вищих органів влади та управління України документи свідчать, що це не так.

На той час справами природних заповідників займалася Комісія охорони природи, яка входила до складу Сільськогосподарського наукового комітету (далі – СГНКУ) НКЗС.

Після ухвали Колегії Наркомзему при СГНКУ було створено Комісію по організації Державного заповідника імені Т. Шевченка, яка підготувала проект постанови Ради Народних Комісарів України про створення заповідника, забезпечила відведення землі та виділення коштів.

16 липня 1924 р. визначено штати заповідника, затверджено завідуючих відділами: лісовим – Є.Б. Олексієва, меліорації – О.Я. Вітрова, геології та гідрогеології – В.В. Різниченка, археології – М.Ф. Біляшівського, охорони природи – М.В. Шарлеманя, метеорології – М.І. Данилевського, ботаніки – Я.Х. Лепченка, астрономії – акад. Б.І. Срезневського. Ще були загальний та соціально-економічний відділи.¹

Згадані науковці (крім Я.Х. Лепченка, замість якого став О. Соколовський) підготували плани роботи окремих відділів заповідника. Оскільки організаційні питання та охорону могили Т.Г. Шевченка розробляв відомий літературознавець акад. С.О. Єфремов, то можна припустити, що він теж був у числі завідуючих.

На посаду директора пропонувалося декілька кандидатур, в тому числі – О.А. Янати, В.В. Різниченка, П.А. Тутковського. Ухвалили подати на затвердження Колегії НКЗС директором – Анатолія Зінов'євича Носова, заступником директора – Олександра Яковича Вітрова.

Таким чином, згаданих осіб (директора, заступника та завідуючих відділами) можна вважати першими штатними науковцями Канівського природного заповідника.

На той час А.З. Носів керував Комісією по ство-

ренню Заповідника. Донедавна він був відомий лише як автор статті “Державний заповідник ім. Т.Г. Шевченка” (Носів, 1925) у часописі “Україна”. “Особистий листок відповідального працівника”, “Життєпис...” та інші документи дають короткі відомості про нього.²

Це була високоосвічена людина, із “старих спеціалістів”. Народився 1883 р. в Червонограді на Полтавщині в сім’ї дрібних дворян (земського службовця – колезького регістратора). Закінчив Новоолександрівський інститут сільського господарства та лісоводства. У 1908 р. вступив до Петербурзького університету на відділ географії фізико-математичного факультету. Основна сфера його зацікавленості – антропологія, матеріальна культура, бібліотекознавство. У 1909–1912 рр. з науковою метою об’їздив слов’янські землі, побував на Забайкаллі та Монголії. Паралельно, із навчанням в університеті працював у Етнографічному та Російському музеях.

Брав участь у роботі Українського Наукового Товариства. Після заснування в Україні ВУАН працював у бібліотеці академії. У 1921 р. ввійшов до складу СГНКУ НКЗС спочатку як член Президії та голова секції сільськогосподарського побуту, а з переїздом Комітету до Харкова у 1924 р. – завідував Сільськогосподарською бібліотекою, яка залишилася у Києві, одночасно працював у Археологічному комітеті України. В період діяльності ВУАСГН деякий час був референтом у відділі управління заповідниками.

У 1933 р. А.З. Носів арештований, засуджений до 5 років ув’язнення у виправно-трудовах таборах. Після заслання працював у Краєзнавчому музеї м. Ялти (Історія НАНУ..., 1998).

Заступник директора заповідника – Вітров Олександр Якович. Народився 1881 р. на Чернігівщині, українець. З 1902 р. – член РСДРПб, неодноразово арештовувався, був на засланні у Сибіру. Навчався на Фізико-математичному факультеті природничого відділу Петербурзького університету, але за революційну діяльність був звільнений без права поновлення. Закінчив Технікум по будівництву шляхів у 1913 р.

Однак з 1918 р., як зазначає в автобіографії, “не порвавши формально, фактично відійшов від партії за непогодженням з низкою тактичних кроків (військовий комунізм, аграрне питання, роль села, національне питання). Документ датовано 15 січня 1925 р. Беручи до уваги таку позицію автора, припускаємо, що його не обминули в час масових репресій.³

² ЦДАВОВУ. Ф. 27. Оп. 17 л. Од. зб. 2843. Справа Носова Анатолія Зінов'євича.

³ ЦДАВОВУ. Ф. 27. Оп. 17 л. Од. зб. 701. Справа Вітрова Олександра Яковича.

¹ ЦДАВОВУ. Ф. 1230. Оп.1. Од. зб. 1 (1924 р.). Арк. 92 зв. - 93.

Таким чином, наукові дослідження на теренах Канівського природного заповідника розпочалися одразу після його заснування у 1923 р., але мали експедиційний характер. Це можна назвати першим періодом наукової діяльності природного заповідника. З цього часу починаємо відлік праць науковців, які мали безпосередній зв'язок із заповідником.

Найбільше уваги заповіднику приділив ініціатор його створення, геолог, художник, поет (акад. із 1929 р.) Володимир Васильович Різниченко. Саме він дав першу комплексну характеристику Державного лісостепоного заповідника (нинішнього Канівського природного), яку виклав в "Ініціативній записці" до секції охорони природи СГНКУ НКЗС 27 липня 1923 р., обґрунтовуючи пропозицію створити в районі Шевченкової могили "Шевченковогірський державно-національний заповідний парк" (Тарас Шевченко. Док. і мат., 1963).

Вдалося розшукати підготовлений В.В. Різниченком "Обрахунок витрат по геологічній та гідрогеологічній частині Шевченківського заповідника та науково-дослідної станції, потрібних в першу чергу", датований 10.02.1924 р. Тут передбачалося заснування музею, складання карти та ін.⁴

Одночасно починають виходити в світ дослідження науковця стосовно Канівських геологічних дислокацій (Різниченко, 1924)

Пізніше, у 1926 р., вчений на пропозицію Комісії охорони природи СГНКУ взяти участь в експедиції для дослідження заповідника, писав: "...як один з ініціаторів ідеї Шевченківського заповідника, – рахую се за конечний свій обов'язок... охоче візьму у ній активну участь як геолог і подам потрібні вказівки та ознайомлю інших співробітників експедиції з загальними підставами геологічної й гідрогеологічної будови заповідника, коли сього вимагатиме справа дослідів по інших спеціальностям."⁵

Акад. В.В. Різниченку належить 13 опублікованих праць (Кришталь, 1947) стосовно геологічної будови, віку та походження Канівських гір.

Комісія по створенню Державного лісостепоного заповідника імені Т.Г. Шевченка, виконавши свою роль, була ліквідована. Далі його справами займалася Комісія по охороні природи СГНКУ Наркомзему. У 1926 р. відбулася експедиція для дослідження території згаданого заповідника під науковим керівництвом проф. М.В. Шарлеманя. Організаційними питаннями займався секретар Комісії Євген Друзенко. Його лист до проф. О. Янати детально знайомить із перебігом експедиції, дає високу оцінку науковій вартості заповідника:

"...27-го виїхали із Києва 5 душ: Шарлемань, я, топограф, фотограф та художник – помічник Миколи Васильовича [вірогідно – лаборант Лубкін – Л.Ч.]...

Зроблено: підраховані усі птахи та звірі, обійшли територію вздовж і вперек (а це чортівська праця, бо яри невилазні).

Зроблено коло 25 фотографій дуже цікавих і усіх боків. Установили контакт з місцевою владою. Цілком ідуть на зустріч – допомагають як можуть.

⁴ ЦДАВОВУ. Ф. 27. Оп.11. Од. зб. 1291. Арк. 62, 62 зв.

⁵ ЦДАВОВУ. Ф. 1230. Оп.1. Од. зб. 1 (1926 р.). Арк. 27.

Гадаємо привезти у Харків такий матеріал, що з ним посуємо заповідник на його місце. Надзвичайно великі і цінні матеріали. Територія – коли я ходив по ній ... то острах брав – чи зуміє Комітет з честю понести на собі відповідальність за це багатство?

Треба буде до цієї справи поставитися якомога серйозніше – може від неї буде підвищена вага й значіння самого Комітету, коли справа буде проведена як слід.

Треба Вам у Комітеті зарані готувать ґрунт – то я по приїзді гадаю всі секції нагрузить справами заповідника, щоб знати, що там робити..."

Існування самого Комітету цілком трималося на ентузіазмі вчених, зокрема, проф. Олександра Янати. У цей час знову виникла непевна ситуація (напевно, уже тоді мова йшла про реорганізацію Комітету, яка сталася 1927 р. – прим. авт.), про що свідчать наступні рядки в листі Друзенка: "Як Комітет? Може, до нашого приїзду Комітет обернеться у фікцію – це цікаво.

Р. С. Вірю у вас, Ол. Ал. дипломатичний геній – він підтримає Комітет"⁶.

Наступний лист Євгена Друзенка до Олександра Янати – від 9 серпня 1926 р. – характеризує учасників експедиції: "Наші лісоводи прибули вчора, 8.08. Ретельно взяли до праці. Обходили заповідник, прийшли додому, мало не попадали від втоми – особливо Олексій Феодосійович [Скоробагатий – Л.Ч.]

Трохи негаразд, що вони дуже мало мають часу для своєї праці – та дарма, всеж вони встигнуть зробити що слід...

Гадаю, що матимемо досить гарний матеріал на даних обслідуваннях. А саме:

1. Різниченко дає повну геологічну характеристику території та докладну записку про заходи, що їх треба здійснити в зв'язку з геологічними властивостями заповідника. Далі, вже поза експедицією, він нам дає детальну мапу геологічну та матеріал до друку.

2. Ґрунти поїхав обслідувати не сам Левченко, а його асистент – Годлін М.М., він добрий хлопець, знаючий і лазить по кручам краще, ніж це робив би сам професор. Є у нього 56 ямок сажневих та ще зробимо мілких і гадаємо, що ґрунти заповідника будуть досить зхарактеризовані. Він теж поза експедицією, проведе лабораторні роботи по заповіднику.

3. Ботаника не маємо. Лепченко надто спізнився і всі його рослини похли. Гадаю обмежитися матеріалом, що збрали у 24 році тут гербарій коло 300 видів (родів) [Так в оригіналі – Л.Ч.]

4. Зоологічний нарис дає Шарлемань.

5. Фотографічна частина на 100 % маємо. Коло 40 фотографій у 5 комплектах.

Думка зробити так: у Києві, починаючи приїзду з 14-го, обговорити у філії всі справи протягом 3-х днів, потім у Харкові навести лоск на матеріали і доложити їх Президії – та знати їх до Колегії і вище...

Ми вже гинемо без грошей, немає вже ні коп'я. Одержить на когось 247 крб. на ситуативну зйомку

⁶ ЦДАВОВУ. Ф. 1230. Оп.1. Од. зб. 1 (1924 р.). Арк. 21.

території заповідника і пришилть. Можна щось виставити Філії, вказавши, що це для експедиції, вони вийдуть на моє ім'я. Рятуйте швидко, бо ніяк буде вийхати звідси!

*Бувайте здоровенькі! 9.08.1926. Друзенко”*⁷

Під час експедиції Є. Друзенко знайомиться із місцевим жителем, сином багатолітнього доглядача могили Тараса Шевченка Івана Ядловського, Федором і, разом із головою Комісії охорони природи проф. О.А. Янатою, рекомендує його у службовій записці від 7 жовтня 1926 р. Президії СГНКУ на посаду охоронника заповідника: *“Ядловський як добре письменний, та добре знайомиий з умовами Заповідника, в дальнійшому, при розгортанні роботи заповідника, може бути використаний і для більш відповідальної роботи.*

*В ближчій часі він має нести (і фактично несе вже) охорону території Заповідника від полювання...”*⁸

Ф.І. Ядловський та завідуючий Історико-культурним заповідником “Могила Т.Г. Шевченка” Д.О. Хоменко неодноразово повідомляли Комісію про наміри Канівського лісництва, яке *“приймає всі міри аби провести повністю експлуатацію і забрати всю користь з території Заповідника, не дивлячись на те, чи є від цього користь державі чи ні.”* Зокрема, з 15 вересня планувалася суцільна рубка грабового лісу: 16 десятин недалеко в урочищі “Кузниця”, 8 дес. – в урочищі “Бузинка”, 5 дес. – в урочищі “Стовпове” та інші рубки. В іншому листі запитували: *“які способи приймать по охороні, позаяк намічається бешкет, а саме: знищення природи як-то охота на дич і ліс”*⁹

Євген Гаврилович Друзенко у 1927 р. був призначений директором заповідника, одночасно був секретарем Комісії охорони природи. Оплата праці здійснювалася за рахунок коштів, виділених на утримання персоналу заповідника.

Із “Особистого листка відповідального працівника”, “Автобіографії” та “Особистої книжки Друзенка Є.Г.” відомо, що він 1903 р. народження, українець, родом із Катеринославщини (нині – Дніпропетровська обл.). Закінчив сільськогосподарський технікум на Полтавщині, отримавши професію агронома. Ще в період навчання був керівником природничого гуртка. Восени 1925 р. прибув до Харкова. Із 1 жовтня 1926 р. – вчений секретар Комітету охорони природи СГНКУ НКЗС та секретар Комісії в справі заповідника імені Раковського (Асканії-Нова).¹⁰

У травні 1928 р. призначено третього директора заповідника – Івана Сильвестровича Гзовського, який виявив велику втрату – Канівський держлісгосп у тому ж році встиг вирубати 8 гектарів грабового лісу та, понад Дніпром і поблизу могили Т.Г. Шевченка, поодинокі дуби, віком, за свідченнями старожилів, до 400 літ.

Гзовський І.С. виготовив штамп і печатку заповідника, але попрацювати так і не встиг, оскільки уже 11 червня 1928 р. Наркомзем передав заповідник разом

із директором у підпорядкування Північно-Краєвій Меліоративній Організації (Чорна, Чорний, 2002).

Згадати про заповідник примусило Наркомзем утворення Народним Комісаріатом Освіти (НКО) влітку 1930 р. Археологічного заповідника, до складу якого увійшла не лише колишня садиба академіка М.Ф. Біляшівського, а й частина земель, що належали Лісостеповому заповіднику імені Т.Г. Шевченка.

У жовтні 1930 р. НКЗС призначає директором Григорія Бернардовича Спокойного. Знову було написано науково-дослідний план роботи заповідника (акад. В.В. Різниченко – по геології, акад. Б.І. Срезневський – метеорології, проф. М.М. Годлін – ґрунтознавству, проф. Ю.Д. Клеопів – ботаніці квіткових рослин, проф. А.М. Окснер – ботаніці спорових рослин, проф. М.В. Шарлемань – зоології, орнітології та охороні пам’ятників природи. Також були плани по агрономії, лісомеліорації, яружній меліорації, лісоводству). До складу Науково-Виробничої Ради заповідника увійшли автори наукового плану, представники від різних наукових установ та місцевих організацій. Пропозиції вчених були відображені у “Положенні про Державний Лісостеповий заповідник імені Т. Шевченка”, за яким визначалися наступні його завдання: *”а) зберігати та охороняти фавну та флору, а також рельєф Заповідника; б) вивчати натурально-виробничі сили Заповідника для реконструкції сільського господарства та експериментально дослідити об’єкти дикої природи, скеровуючи це вивчення на інтереси народного господарства”*.¹¹

Цей документ відповідав *“Положенню про державні заповідники Наркомзему та напрямки науково-дослідчої та експериментальної роботи в них”*, створеному проф. О. Янатою у жовтні 1930 р. З огляду на важливість цього документу, приведемо його майже повністю. *“1. Заповідники – частки дикої природи, які знаходяться під охороною закону від усякого пошкодження їх природи з метою найдоцільнішого використання їх для науково-дослідчої експериментальної та культурної роботи.*

Примітка 1. Відповідно завданням, що поставлено перед заповідниками, цінності їх природи, заповідники можуть бути республіканського та місцевого значення.

Примітка 2. Окремі об’єкти дикої природи, що мають особливу наукову цінність, оголошуються пам’ятками природи.

11. Завдання заповідників полягають в наступному:
а) охороняти природу на терені заповідника як зразок первісного стану для даного району;

б) вивчати та досліджувати комплекс природи заповідників в інтересах народного господарства;

в) реставрувати колишню фавну та флору даного району;

г) використовувати заповідник як місце для екскурсій, культпоходів та ін.

IV. Відповідно об’єктів, цінність яких послужила причиною утворення заповідника, останні можуть бути: комплексні, зоологічні, ботанічні і т. ін.

⁷ ЦДАВОВУ. Ф. 1230. Оп. 1. Од. зб. 1 (1924 р.). Арк. 22.

⁸ ЦДАВОВУ. Ф. 1230. Оп. 1. Од. зб. 1 (1924 р.). Арк. 11 – 12.

⁹ ЦДАВОВУ. Ф. 1230. Оп. 1. Од. зб. 1 (1924 р.). Арк. 23, 25.

¹⁰ ЦДАВОВУ. Ф. 27. Оп. 17л. Од. зб. 1310. Справа Друзенко Євгена Гавриловича.

¹¹ ЦДАВОВУ. Ф. 27. Оп. 12. Од. зб. 1275. Арк. 2.

V. Для виконання поставлених перед заповідниками завдань, заповідники можуть мати в своєму складі:

а) абсолютно заповідну територію (абсолютний заповідник), на терені якого може провадитися лише наукова та культуроствітня робота, і ніяке господарче використання її не дозволяється як особливо цінної з наукового боку;

б) заповідник частковий, на терені якого помімо зазначених робіт в пункті а) цього розділу, припускаються можливі форми використання з дослідною метою дикої природи, щоби це використання не приводило до знищення природи.

Примітка. Експлуатація заповідника покладається на управління заповідниками.

в) дослідні вчастки заповідника – територія, що призначається для проведення наукових дослідів, як – то: посівні ділянки, меліоративні вчастки, викошені ділянки.

г) господарчі вчастки – територія, що відведена під будівлі заповідника: садиби, зоопарки, вольєри та експлуатацію.

VI. Науково-дослідна та експериментальна робота в заповіднику проводиться за планами, що їх затверджує НКЗС.

VII. Заповідники повинні використовуватися як бази для науково-дослідної роботи відповідних н/д інститутів та наукових установ.

Примітка. Помімо того заповідники можуть використовуватися як місця наочного навчання для підготовки кадрів.

VIII. Для забезпечення належного використання планів робіт заповідника та ув'язки науково-дослідної роботи в них з процесами сільського господарства, а також з метою популяризації ідей охорони природи між населенням, при управлінні заповідника утворюють науково-виробничу раду, до складу якої мусять входити представники місцевого райвиконкома, РПК, околицин радгоспів, науково-дослідних та наукових установ, шкіль, окремі наукові робітники і представники місцевих виробників.

Примітка. Пленум зазначеної Ради обирає президенту в складі 5–7 чоловік. Голова призначається – директор заповідника.

IX. Адміністративно-господарче та наукове керівництво заповідника покладається на дирекцію заповідника, для здійснення чого заповіднику наділяється відповідний штат робітників.

X. Охорона території заповідника проводиться силами самого заповідника, для чого при ньому утворюється служба охорони, що має встановлену форму та користується правами, зазначеними в окремому про це положенні.

XI. Керівний персонал заповідника призначається Наркомземом в порядку існуючого положення про це.

XII. Кожен заповідник існує на підставі постанови Колегії НКЗС, що мусить бути затверджена РНК та окремого про нього Статуту. (підпис: проф. О. Яната)¹²

У штаті Державного лісостепового заповідника імені Т. Г. Шевченка на 1931 р. передбачалося 5 осіб: директор, спеціаліст-лісовод та 3 спостерігачі-охоронники. Пояснювальна записка мотивувала це відсутністю наукових співробітників для роботи у заповіднику та наявністю у системі Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН), у підпорядкуванні якої на той час знаходилися заповідники НКЗС, інститутів відповідного профілю, які можна було зобов'язати проводити тут наукову роботу. На майбутнє планувався лише невеликий науковий осередок.

В червні 1931 р. НКО передає Наркомзему Археологічний заповідник, який так і не розпочав своєї роботи. Таким чином не лише була влаштована справа стосовно повернення захоплених земель Лісостепового заповідника, а й з'явилися приміщення для адміністрації та наукових лабораторій.

Влітку 1931 р. у заповіднику працювала під керівництвом М.В. Шарлеманя експедиція ВУАН, яка охоплювала також частину Канівського району і складалася із бригад різних фахівців.

“План комплексних дослідів ВУАН на території Лісостепового заповідника ім. Шевченка та його ближчих районів на 1931 р.” передбачав: “Уложити точний і докладний з природничого боку профіль території: Канів – заповідник імені Шевченка – Дніпро – Прохорівка і далі до Грем'язова [так у тексті, потрібно – Гельмязів – Ч. Л.], подавши докладні дані з геології, ґрунтознавства, флори й фауни (копальної і сучасної) та палеоантропології.”¹³

Дублетні екземпляри здобутих наукових експонатів та матеріалів планувалося залишити заповіднику для створення там навчального і наукового музею як повної наукової бази.

Наслідки зоологічних досліджень відображені у наукових працях М.В. Шарлеманя (1928, 1933).

Г.Г. Чернооголко зробив загальне ґрунтове ботаничне обстеження району заповідника, та профільне – від с. Малий Ржавець до с. Гладковщина на лівому березі. Він став першим науковим штатним співробітником, який постійно перебував на території заповідника. На жаль, його робота так і залишилася в рукописі.

З 1931 р. починається відлік другого періоду наукових досліджень, коли здійснювалися в окремих напрямках (в залежності від кількості наукових співробітників у штаті) регулярні спостереження. Крім того, час від часу, тут проводилися дослідження науковцями різних профільних інститутів. Таке розпорошення наукових даних ускладнює можливість скласти цілісну картину стану вивченості теренів заповідника у 30-х рр. ХХ століття. Державний лісостеповий заповідник імені Т.Г. Шевченка підтримував тісні контакти із Державним заповідником Дніпрові заплави “Конча-Заспа”. Тривалий час тут займався науковою роботою, а також був директором, М.В. Шарлемань, який на початку 30-х рр. зазнає критики та гоніння з боку Радянської влади.

З 1 січня 1931 р. заповідником “Конча-Заспа” керував уже Гаврило Васильович Ворохов, 1903 р.н., мав

¹² ЦДАВОВУ. Ф. 27. Оп. 10. Од. зб. 505. Арк. 4–4 зв.

¹³ Інститут рукописів НБУВ. Ф.Х. №918. Арк.1-2.

лише незакінчену середню освіту. Заступник директора з наукової роботи – Михайло Якович Кирпиченко, 1902 р.н., освіта вища, гідробіолог. З 1 березня 1932 р. розпочав працю в заповіднику ентомолог Олександр Пилипович Кришталь, 1908 р. н., на той час ще не завершив навчання. Геоботанік – Олексій Макарович Стриживус, 1903 р.н., вища освіта. З 1 грудня 1932 р. – Панас Дмитрович Носаль, іхтіолог, з вищою освітою.¹⁴

Якщо у 1931 р. про наукову роботу в заповіднику “Конча-Заспа” звітувався М.В. Шарлемань, то уже за перше півріччя 1932 р. наукову звітність підписує О.П. Кришталь. Структура і зміст документу наводить на думку, що його автор має неабиякі організаторські та наукові задатки. Напевно, проф. В.В. Станчинський, який очолював відділ заповідників в системі ВУАСГН НКЗС, теж оцінив потенціал майбутнього вченого, про що свідчить його лист до молодого ентомолога від 10 травня 1932 р. Автор детально ділиться міркуваннями, в якому напрямі слід вести наукову роботу в заповіднику, настоює на комплексному підході до досліджень, радить використати створений ним прилад – біоценометр, а для ознайомлення з методикою роботи приладу – побувати в заповіднику “Асканія-Нова”.¹⁵

В цей період виникає ідея об’єднати зусилля обох заповідників. Це обговорювалося у 1932 р. (протокол не датовано) на спільному засіданні дирекцій та наукового персоналу заповідників: Державного лісостепового та “Конча-Заспа”. Висловилися: О.П. Кришталь, О.М. Стрижиус, Г.В. Ворохов, Г.Б. Спокойний та ін. В ухвалі відзначалося, що об’єднання дасть можливість сконцентрувати кошти для поліпшення матеріальної бази, поліпшити адміністративне та наукове керівництво роботою, збільшити питому вагу утвореного заповідника як наукової установи, більше залучати наукових співробітників та представників науково-дослідних інститутів через організацію їхніх пунктів у заповіднику.¹⁶

10 листопада 1932 р. Президія ВУАСГН постановила об’єднати заповідники, але уже 15 березня 1933 р. скасовує це рішення як несвоєчасне і недоцільне, оскільки згадані заповідники є “різнохарактерні”.¹⁷

21–23 липня 1932 р. Державний лісостеповий заповідник імені Т.Г. Шевченка обстежив представник ВУАСГН проф. В.В. Станчинський. У “Результатах обстеження” він спочатку підкреслив велике значення заповідника в археологічному, геологічному, біологічному аспектах, близькості могили Тараса Шевченка. “Усього цього цілком досить, щоб виправдати існування заповідника як куточка природи великого наукового та культурного значення”, – писав вчений, а далі акцентував на необхідності приділення більшої уваги явищу ярів та їх лісомеліорації.

Загальний стан заповідника оцінювався як задовільний, оскільки не було грубих порушень заповідного режиму. Однак будівлі заповідника – старі, холодні, непридатні для організації лабораторії, музею та бібліоте-

ки, яка поки що відсутня. Рекомендувалося збудувати нові приміщення для музею, лабораторії та зимового житла. Наукові співробітники заповідника: ботанік Г.Г. Чорноголовко та ентомолог Ю.П. Скрипчинський, – “хорошої кваліфікації, з’являються самостійними вченими спеціалістами”. В.В. Станчинський писав про необхідність організації невеликого господарства (придбати 2–4 корови, засіяти пшениці, жита, збільшити городи), оскільки без поліпшення матеріально-побутових умов неможливо залучити науковців до роботи в заповіднику. Відзначалося, що у 1932 р. закладено початок стаціонарних комплексних біологічних досліджень: а) по вивченню екології лучного метелика в зв’язку з даною флорою та угрупованням рослин; б) по екології саранових в зв’язку з різними стаціями; в) по вивченню біоценозів різних стацій; г) проводився збір матеріалів по ентомофауні; д) продовжувалися флористичні та геоботанічні роботи в районі заповідника, поширюючись на більшу територію.

Наводилася тематика, затверджена ВУАСГН, над якою працював заповідник. Вона включала вивчення флори та фауни заповідника та його околиць, а також заповідника імені М.О. Максимовича. Досліджувався розподіл та кількісні показники бур’янової рослинності та лучної на території і в околицях заповідника (проводилася робота з лучним метеликом, сарановими та деякими іншими шкідниками), динаміка шкідників лісу, поля та саду “в зв’язку з походом комах шкідників на культурні вгіддя”. Здійснювалися геоботанічні дослідження району заповідника (вивчення рослинності луків, борових терас, ярів).

Не виконувалися робота по темах, що їх мав здійснювати Інститут лісівництва і агролісомеліорації та Український інститут рослинництва.

Далі проф. В.В. Станчинський писав: “Робота ботаніка і зоолога повинна підпорядковуватися основній проблемі – вишукування найкращих засобів боротьби з ярами... В центрі уваги – шкідлива та корисна флора та фауна ярів та схилів та визначення найбільш придатної деревної рослинності для заліснення з обліком шкідливих та корисних тварин, що пов’язані з деревонасадженнями на ярах та зсувах. Важливим питанням з’являлося би вивчення залежності шкідливих тварин від паразитів та хижаків з метою можливого пристосування своєчасних профілактичних засобів біологічного характеру проти шкідників.”¹⁸

Одночасно заповідник мав дати на кінець п’ятирічки закінчений нарис природних умов Канівського району; залучити до спільної роботи науково-дослідний інститут геології та інститут агролісомеліорації, підтримувати зв’язок з Миронівською зональною станцією. Пропонувалося ввести у штат заповідника такі посади: лісомеліоратор, спостерігачі по гідрогелогії, гідрометеоролог, 3–4 техніки на допомогу фахівцям. Для виконання завдань закласти відповідну фінансово-матеріальну базу.

У липні – серпні 1932 р. розроблено Плани наукової роботи Державного лісостепового заповідника іме-

¹⁴ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1425. Арк. 56.

¹⁵ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 707. Арк. 58.

¹⁶ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 64.

¹⁷ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 2.

¹⁸ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 705. Арк. 2-7.

ні Т.Г. Шевченка. Велика увага приділялася метеорології. І це не випадково, адже на Першому всеросійському з'їзді по охороні природи 1929 р., у якому активну участь брали українські природоохоронці (В.Г. Аверін, В.В. Станчинський, О.Ф. Скоробагатий, М.С. Шалит) було заслухано доповідь Комісії при Головній Пулковській обсерваторії, де говорилося про важливість проведення мікрокліматичних досліджень, які б враховували особливості заповідників. (Труды... 1930). Для різних типів заповідника визначені науковці розробляли окремі програми досліджень.

У плані мікрокліматичних досліджень Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка відзначалося, що це – єдине місце в Україні, де природні умови надзвичайно сприяють вивченню впливу рельєфу на метеорологічні фактори взагалі і, зокрема, на опади. Планувалася організація двох метеостанцій на різних рівнях. Для верхньої станції обрано одну з вершин Мар'їної гори (висота над рівнем моря близько 229 м, а над Дніпром – близько 130 м). Для нижньої – одну з нижніх терас схилу гори над Дніпром (висота над рівнем моря близько 115 м, над рівнем Дніпра – близько 25 м). Таким чином ці дві точки при віддалені не більше 200–250 м, відрізнялися висотою близько 100 м. За основну вважалася горішня метеостанція, де встановлювалася психрометрична будка з повним устаткуванням, термограф та гігрограф, дощомір, випаромір та геліограф. На нижній станції – термограф, гігрограф, психрометрична установка та дощомір. Влаштування двох метеостанцій пояснювалося необхідністю визначити розподіл опадів на території заповідника в залежності від рельєфу, надто через часті зливові та градові явища (так зване Канівське грозове вогнище). Для цього в заповіднику створювалася густа дощомірна сітка (в різних умовах рельєфу). Контрольним пунктом мала бути заплава Дніпра – село Келеберда на лівому березі. Додаткові дощомірні пункти за межами заповідника: Шевченкова гора, Канів (при Педтехнікумі), хутір Максимовичів, Гладківщина, Хмільна, Яблунів, Кононча, Копіювате, радгосп Росава. Матеріали всіх цих станцій повинні були надсилатися до заповідника.¹⁹

Загальний план роботи Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка на 1932 р. (підготовлений директором Г.Б. Спокойним та фахівцем Г.Г. Чорноголовком) у розділі 1 – “Охорона природи” – передбачав закріплення лісонасадженьми країв ярів Сухого потоку, Меланчиного та їх одвершків; поновлення популяції дикої кози (просити ВУСМР дати потрібну кількість для розводу). Розділ 2 – “Наукова робота” – включав:

1. Фенологічні спостереження.
2. Динамічні сезонні зміни в рослинному вкритті заповідного лісу (в зв'язку з рельєфом, ґрунтом, типом та віком насаджень).
3. Геоботанічні обслідування околиць заповідника.
4. Флористичний список рослинності заповідника та його околиць за даними 1931–32 рр. з зазначенням всіх властивостей рослин, гідних для практичного використання.
5. Лікарські, етерові та кавчукоподайні рослини Канівщини.

¹⁹ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 705. Арк. 2.

6. Складання схематичної геоботанічної мапи заповідного лісу М: 1: 5000.

7. Агрономічна інвентаризація ґрунтового вкриття заповідника.

8. Спостереження для виявлення основних моментів динаміки тваринного населення заповідника (приліт та відліт птахів та ін., зоофенологічні спостереження), окільчування птахів.

9. Вивчення мікофлори заповідника та грибних захворювань лісу. (Роботу, консультацію та обробку матеріалів проводить Лісоінститут).

10. Динаміка ентомофауни лісу, поля та саду в зв'язку з походом комах шкідників на культурні в'гіддя.

11. З'ясування економічного значення деяких груп птахів.

12. Динаміка підземних вод в умовах Канівських дислокацій. (Науково-дослідний інститут гідрогеології).

13. Вивчення утворення та розвитку ярів та ерозійної діяльності в умовах Канівських гір (дислокацій). Врахувати всі попередні геологічні роботи академіка Різниченка.

14. Вивчення методів лісомеліорації Канівських ярів у пристосуванні до геологічних порід ґрунтів та характерних для Канівщини дислокацій.

15. Вивчення росту дерев та чагарників в умовах насаджень прияружних смуг та ярів.

16. Введення нових порід та використання екзотів для яружної меліорації. (Запросити Лісоінститут).

17. Вивчення типів лісу та проблеми заміни граба дубом.

18. Дослідження ярів та пісків району заповідника.

19. Метеорологічні і мікрокліматичні спостереження та дощомірна сітка як база для лісомеліоративних та екологічних робіт.”²⁰

Масова культосвітня робота передбачала створення музею із відділами: геологія, ґрунтознавство, ботаніка та геоботаніка, зоологія, лісівництво та лісомеліорація. Малося на меті створення товариства краєзнавства та його гуртків у Каневі та селах району, в першу чергу в семирічках, підготовка краєзнавців – інструкторів з влаштуванням періодичних конференцій, організація бесід, лекцій, як у заповіднику, так і по селах на тему охорони природи, висвітлення значення та ролі заповідання у галузі дослідження продукційних сил країни.

Видавнича справа планувалася спільно із ВУАН (видрукувати праці Комплексної експедиції ВУАН 1931 р.).

У січні 1933 р. директор Г.Б. Спокойний мав брати участь у роботі Першого Всесоюзного з'їзду охорони природи, але, як видно із пояснюючої записки, запрошення надійшло із запізненням. Проте, на вимогу Українського комітету охорони пам'яток природи (УКОПП), задалегідь подав необхідні відомості про заповідник.

Із цієї інформації видно, що на перше місце висувалися потреби не охорони природи в заповіднику, а інтереси народного господарства: “щодо корисних копалин заповідника та його околиць (біла глина, ендери-

²⁰ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 705. Арк. 8–11.

ти, лес, білі сипкі підморенові піски, пісковики, глауконітові піски, фосфорити, гіпс, сірка, трахтемирівський пісковець та кийський мергель) – використовуються лише біла глина та лес кустарним шляхом ще з дореволюційного часу, диких рослин (лікарські, етерові, олійні та ін.)”.²¹

У березні 1933 р. на адресу заповідників надійшло розпорядження ВУАСГН з вимогою у п'ятиденний термін надіслати відомості про посівні площі, допоміжні господарства, а “наукові завдання, що провадяться фахівцями заповідника, мусять бути не абстрактні й твердо зв'язані з практичною роботою заповідника.”

Після затвердження робочого плану Академією заповідник повинен був, на підставі загального розпорядження Уряду, в найближчому Держбанкові одержати грошову позику для організації чи розширення допоміжного господарства, яке, перебуваючи на повному госпрозрахункові, мало забезпечувати не лише власні потреби заповідника, але й давати прибуток державі, а також у визначений термін повернути позику.²²

Весна 1933 р. була важкою. Не вистачало посівного матеріалу. У заповіднику необхідно було обробити 25 га орної землі. Вихід вбачали у тому, щоб здати селянам в оренду “з половини”, хоча Київська облнаука була проти.

Як жилося співробітникам заповідника у голодному 1933 р. відверто ніде не пишеться, вони отримували продуктивний пайок, хоча не завжди вчасно. Так, 9 березня ВУАСГН повідомляла Київському Облснабу, що заповідник ще не отримав борошна за лютий місяць, а “затримка в одержанні хліба вельми негативно відбивається на науковій роботі”.²³

У 1933 р. штат заповідника розширився, діяло дві метеостанції. Збільшилась кількість наукових співробітників. З 1 травня 1932 р. тут працював зоолог Юрко Платонович Скрипчинський, 1895 р.н., українець. Закінчив у 1924 р. природничий факультет Ленінградського університету. Був препаратором-ентомологом Миронівської селекційної станції. Мав 16 років педагогічного та наукового стажу.

З 1 квітня 1933 р. – геоботанік Федір Дмитрович Страшко, 1893 р. н., українець, із селян. Закінчив у 1926 р. біологічний факультет Дніпропетровського університету. У 1926–1931 рр. викладач ботаніки Новомосковського технікуму. 1932–1933 рр. – геоботанік Інституту ростинництва. 13 років педагогічного та наукового стажу (напевно, прийшов на місце Г.Г. Черноголовка).

Борис Михайлович Шлейко, 1896 р. н., українець, освіта вища, лісовод, працював у заповіднику з 4 квітня 1933 р. всього декілька місяців.

Дві метеостанції обслуговувала Валентина Карлівна Слефорт (німкеня, освіта середня, 17 років виробничого стажу, педагог та метеоролог). У заповіднику з 1 липня 1933 р. як метеоролог-спостерігач. За оцінкою директора – “Роботу свою знає”.

Ігор Карлович Слефорт, німець, освіта вища, 10 років у лісівництві, агролісомеліоратор (напевно, став на

місце Б.М. Шлейка, який не спрацював із директором Г.Б. Спокойним).²⁴

Початок практичної роботи Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка відбувався на тлі переломних суспільно-політичних обставин, коли розгорталися політичні репресії проти української інтелігенції. Кінець 20-х – початок 30-х років – період наступу на природні заповідники, який розпочався у 1929 р. сфабрикованою справою проти лісівників “Про шкідництво в лісовому господарстві України”. Їх звинувачували у збереженні в якості заповідників поміщицьких лісів (Борейко, 2001).

Багато носіїв ідей класичних принципів заповідання оголошено ворогами народу. Але не можна все обірвати раптово. Тому науковці ще продовжують говорити про охорону пам'яток природи, заповідання її незайманих куточків, в той же час згори звучать переконливі заклики підпорядкувати всю роботу інтересам “соціалістичної реконструкції”. Ця еkleктика проглядається у документах різних рівнів.

Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук, якій підпорядковувалися заповідники системи Наркомзему, приймає ряд рішень, які заперечують та відмінюють одне одного. Це пояснюється тим, що часто змінювався її склад.

Стосовно Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка у 1932–1933 рр. було два питання: об'єднання із Державним заповідником Дніпрової заплави “Конча-Заспа” та створення на базі заповідника яружного лісомеліоративного пункту. Думки керівних органів весь час змінювалися.

Спочатку, у 1932 р., ВУАСГН вирішила об'єднати заповідник із Лісомеліоративною станцією. Наукові співробітники Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка висловили своє бачення про призначення природного заповідника у доповідних записках на ім'я директора Г.Б. Спокойного.

Геоботанік Ф.Д. Страшко 22 травня 1933 р. писав, що робота Лісомеліоративної станції та пункту Лісового інституту на території заповідника неможлива, тому що він втрапить свою наукову вартість: “Лісо-меліоративний опірний пункт своєю виробничою програмою змінить природньо-екологічний комплекс рослинного вкриття і сам ліс перетвориться на звичайний ліс, що зазнає втручання людини, яка його пристосовує до потреб народного господарства і промисловості.

Заповідники ж мають своєю метою вивчати природу в її незмінному втручанням людини стані, такою як вона є, себто користуватися великою лісовою природньою лабораторією, а з цього виводяться певні висновки, що можуть бути цінним вкладом в радянську науку, яка призвана служити розвитку радянського господарства і промисловості.

Крім того, заповідники мають служити природнім джерелом, з якого можна добувати безліч нових культур для розвитку с/г і промисловості. Що торкається геологічного заповідника з його загальновідомими Канівськими геологічними дислокаціями, то він має не лише союзне, а мирове значення, і його

²¹ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 76.

²² ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1425. Арк. 82.

²³ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 74.

²⁴ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1149. Арк. 2-5.

необхідно охороняти, так само торкається і археологічних пам'яток "Скитського городища".

Меліопункт, безумовно, знищить всі ці наукові цінності. Отже, його необхідно відсунути принаймні до с. Хмільного, де для його роботи є надзвичайно цікаві яри".²⁵

У зоолога Ю.П. Скрипчинського аргументи мали більш практичний характер: заповідний ліс розглядався як пристанище для багатьох мисливських птахів і звірів. Відзначалося, що в останні роки, завдяки охороні заповідника, з'явилися дика коза, горностай, куниця, помітно збільшилася кількість зайців, борсука.²⁶

Вчений лісовод Б.М. Шлейко підкреслював специфічний характер роботи заповідника, інколи несумісний з роботою виробничих науково-дослідних інститутів. Якщо перші покликани вести спостереження і вивчення "великої лабораторії природи в естественных условиях, сохраняющие физиологию в самобытной обстановке, то и/ис. институты ведут работу по изучению новых путей поднятия производства и внедрению достигенных своих работ в практику последнего... Научно-исследовательская и производственная работа Всесоюзного института лесного хозяйства и агролимолиорации на территории Лесостепного заповедника будет так или иначе влиять на самобытную обстановку заповедника и таким образом вносит определённый диссонанс в естественную обстановку жизни леса как сообщества."

Автор висловлював думку, що припинення господарської діяльності людини приведе до створення сприятливих умов для самовідновлення лісу та самоліквідації ярів внаслідок їх заростання.²⁷

Правда, виникає питання, чому ці "доповідні" були написані майже через рік після прийняття рішення. Припускаємо, що це було "як підтвердження" думки, що склалася у керівництва.

А Президія ВУАСГН вирішила поміняти свою попередню ухвалу, що і було зроблено в травні 1933 р. Беручи до уваги, що Лісоінститут не виправдав попередньої Постанови Президії щодо фінансування заповідника та організацію науково-дослідної агролімолиоративної станції, Президія відмінила свою постанову про об'єднання та запропонувала Інституту створити на території заповідника "яружний опірний пункт" на договірній основі.²⁸

Комісія, яка обстежила заповідник відповідно до наказу ВУАСГН від 29 червня 1933 р. з приводу організації цієї установи Лісоінституту ухвалила, що його робота не може бути пов'язана з якою-небудь виробничо-господарською діяльністю, яка порушує завдання "охорони природи на терені заповідника, як бази для комплексної науково-дослідної роботи, а мусить бути спрямована для охорони природного комплексу заповідника". Основною базою для яружного пункту мала бути лише обмежена територія до 150 га з ярами: Холодний, Княжий, Мар'їн, Слизький та Біляшівсько-

го, але з умовою, щоб не порушувалися археологічні пам'ятки та геологічні дислокації, "які мають безумовну заповідну та наукову цінність". Комісія, виходячи з того, що не вся територія Лісостепоного заповідника була незайманим природним лісом, пропонувала виділити із загальної площі найбільш типові ділянки як абсолютний заповідник, а на решті, яка склалася внаслідок значного впливу людської діяльності, проводити певні господарські роботи.

Пролунала теза, що шляхом цілеспрямованих рубок догляду можливо штучно "домогтися на згаданій території поновлення природних типів лісу, що ... можуть перейти до категорії недоторканих". Виділення "недоторканої зони" в натурі повинно було проводитися спільно геоботаніками заповідника та Українського інституту рослинництва і топологом Всесоюзного науково-дослідного лісового інституту, після чого – затвердити у ВУАСГН. Як науково-дослідний агролісомеліоративний пункт, так і Лісостеповий заповідник склали єдину юридичну особу під керівництвом одного директора.²⁹

У травні 1933 р. арештовано видатного натхненника заповідної справи в Україні проф. О.А. Янату. Починаються масові репресії проти українських вчених-природоохоронців. Піддається перегляду концепція природних заповідників як еталонів природи, яку обстоювали науковці.

28 липня 1933 р. керуючий справами РНК УСРР вимагає від ВУАСГН в п'ятиденний термін подати аналіз та висновки про діяльність українських заповідників. Поки розглядався матеріал у самій Президії ВУАСГН, змінився її склад.

Осінь 1933 р. відзначилася арештами: на початку жовтня – ряду співробітників "Асканії-Нова", пізніше ув'язнено одного із найактивніших діячів заповідного руху – проф. В.В. Станчинського.

12–14 жовтня 1933 р. проходила Перша Всеукраїнська конференція державних заповідників системи Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук Наркомзему, на якій було заслухано доповіді: директора Чорноморських заповідників – т. Паська, наукового керівника Озівсько – Сивашських заповідників – В.Д. Дідиченка, директора заповідника "Конча-Заспа" – Г.В. Ворохова, директора Лісостепоного заповідника імені Т.Г. Шевченка – Г.Б. Спокойного.³⁰

Прийнята жорстка резолюція, яка констатувала, що "заповідники не спромоглися справитися з покладеною на них роботою.

... замість того, щоб бути контрольними ділянками розвитку певних районів спеціалізації сільськогосподарства, живими лабораторіями природи, резерватами її цінностей та скеровувати свою науково-дослідну роботу на службу соціалістичного будівництва – перетворилися в місця "охорони" природи для природи."

Заповідникам інкримінувалося невиконання постанов XVIII партійної конференції щодо перебудови нау-

²⁵ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 36–37.

²⁶ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 38.

²⁷ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 39.

²⁸ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1426. Арк. 40.

²⁹ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1379. Арк. 15–16.

³⁰ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1397. Арк. 29–36.

ки згідно вимог соціалістичного будівництва. Відзначалося, що “ідеологами” роботи заповідників часто були шкідники та націоналістичні елементи (Яната, Аверін, Сліпанський та ін.), які скеровували науково-дослідну роботу до ізоляваності від процесів соціалістичного будівництва. “Старе керівництво ВУАСГН перетворило заповідники в глухі кутки “краси природи”, сприяючи голому натуралізму та ліберальному аматорству (Шумер, Фортунатов)”. Взагалі до “старого” керівництва ВУАСГН було багато претензій, із яких зрозуміло, що в Академії були проведені “чистки”. Дуже критикувався Державний заповідник Дніпрової заплави “Конча-Заспа”, наукова робота в якому, на думку нового керівництва, мала “випадковий” та “аматорський” характер (тобто перекреслювалася вся попередня багаторічна праця М.В. Шарлеманя, ім’я якого навіть не згадувалося).

Визнано “відсутність повних заповідних ознак заповідника “Конча-Заспа, тому він не є абсолютний заповідник природньо-комплексного чи спеціалізованого значення та входить в зону діяльності Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка як окрема мікро-зональна одиниця... Конференція вважає окреме існування цього заповідника недоцільним та необхідним прикріпити його на стан опірною пункту до Державного Лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка”.

Державний лісостеповий заповідник імені Т.Г. Шевченка мав непогані дані переважно завдяки Комплексній експедиції ВУАН 1931 р. під керівництвом нині гнаного М.В. Шарлеманя. Крім того, слід віддати належне організаторському хисту директора Г.Б. Спокойного. Порівнюючи із періодом інспекції В.В. Станчинського, багато було зроблено. На конференції відзначалося, що з 1932 р. заповідник перейшов на стаціонарну науково-дослідну роботу по профілю – геоботаніка, зоологія (орнітологія), ентомологія, процеси ерозії та яроутворення. З 1933 – включився в стаціонарні роботи по іхтіології. Проведено організацію території заповідника, тобто землевпорядкування (це було зроблено ще у 1923–1924 рр. 5-ю райкомісією по націоналізації земель). Прийнято від НКО археологічну частину заповідника з парком та будівлями, де розташовано наукову станцію заповідника, та до 50 га від РВК (районного виконавчого комітету) для господарчої бази, чим досягнуто компактність заповідника. Наявні 4 будинки капітально відремонтовано. Влаштовано 2 лабораторії: геоботанічну та зоологічну, достатньо умебльовані, з обладнанням, оптикою.

Наукова бібліотека налічувала більше 500 книг. Організовано комплексний музей природи з відділами: геоботаніки (корисні та реліктові рослини), орнітології, фітопатології, геології, палеонтології та археології “з еволюційно-виробничим напрямком та виробничим ухилом”. Закінчувалося проведення плану заповідника в горизонталях М – 1:5000. Було обліснено 71 га ярів з метою їх закріплення; почато організацію господарчої бази (придбано с/г реманент, пару коней та корову, посіяно 6 га озимини). Підготовлено до друку науковий матеріал з геоботаніки, ґрунтознавства, зоології, ди-

ких корисних рослин, геології, лісомеліорації як по заповіднику, так і по його району (завдяки дослідженням Комісії ВУАН). Облаштовано 2 паралельні метеостанції на різних височинах для мікрокліматичних досліджень.

Недоліком вважалося малочисленність наукового персоналу – 5 осіб (необхідно збільшити до восьми, ввівши посади гідробіолога, іхтіолога та препаратора). Також “відсутність господарчої будівлі – стандартного сараю для коней, корів, реманенту, склепу та двох сторожок для охорони. Відсутність бінокляру, мотор-човна, двох коней, продуктивної худоби, пасіки”.

У “Висновках” конференції говорилося про необхідність “покласти край стихійному існуванню заповідників”. З метою “спрямування їх роботи на користь соціалістичного будівництва” було визначено пріоритетні напрямки наукової роботи кожного заповідника. Для Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка – “агримеліорація та іхтіологія з комплексом природи Лісостепу (біологія, ґрунти, геологія).

Кожен заповідник, відповідно до його “спеціалізації” мусив співпрацювати з визначеними науково-дослідними закладами. Так, наприклад, до заповідника “Конча-Заспа” “прикріплювалися”: Рибний інститут, Пухо-зональна станція, Інститути – кормів, агроґрунтознавства, зообіологічний та птахівництва.

До Державного лісостепового заповідника – Інститут агролісомеліорації, Біологічний інститут, Український інститут рибництва, станція лікрослин, Український науковий інститут захисту рослин, Біостанція ВУАН.

Але були прийняті і позитивні рішення: посилити асигнування на дообладнання лабораторій, збільшити капіталовкладення на зміцнення допоміжно-експериментальної бази заповідників, збільшити фінансування на засоби пересування, число наукового та техперсоналу; посилити охорону шляхом будівництва приміщень для неї, обов’язково влаштувати комплексні музеї охорони природи і основних природних ресурсів та розгорнути культмасову та агротехнічну роботу; забезпечити друкування наукових збірників. Для того, щоб припинити самовільне захоплення заповідних земель господарськими організаціями, обрано комісію з представників Наркомзему, Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, Українського комітету охорони пам’яток природи та зацікавлених установ для проведення землевпорядкування. Стосовно Лісостепового заповідника планувалося відвести до 50 га черезсмужною рілньою землі по водорозділу археологічної гори “Мар’їна” для влаштування саду, землевпорядкувати археологічну та господарчу частину заповідника.

Оголошено про соціалістичне змагання між заповідниками: Лісостепового із Степовим (Асканія-Нова), Чорноморських із Озівсько-Сивашськими.

Скасовано постанову ВУАСГН від 7 лютого 1932 р. про об’єднання Державного лісостепового заповідника імені Т.Г. Шевченка із опірним пунктом Лісомеліоінституту.

Після з'їзду робота Державного лісостепоного заповідника імені Т.Г. Шевченка спрямовувалася в русло ідеологічних настанов партії. На спільному засіданні технічної та виробничої нарад 4 грудня 1933 р. було заслухано лист відділу господарств н/д закладів ВУАСГН від 27 червня 1933 р. та витяг з протоколу засідання Президії ВУАСГН від 16 листопада цього ж року. Ухвалено: *“Спрямувати всі зусилля наукових та технічних робітників на організацію харчової бази шляхом влаштування зразкового господарства, що повинно бути зразком для околиць колгоспів”*. Для цього геоботанік прикріплювався до польової галузі, городництва та кормової бази для скотарства; лісовод – до садка та плодоягідних культур; ентомолог – до пасіки та по заходах боротьби з шкідниками. Метеостанція використовувалася для сприятливого проведення сільськогосподарської кампанії. Планувалося приєднати до заповідника Мар’їну гору та “Скитську спомину” для вирівнювання в єдине ціле площі заповідника та створення на приєднаних землях зразкового саду під керівництвом лісовода. Беручи до уваги, що мікропідрайон околиць заповідника за природно-економічними ознаками мав бути садово-молочним, вирішено влаштувати зразковий сад з пасікою та стійловим скотарством для наочного демонстрування досягнень с/г науки та агротехніки, популяризації соціалістичної реконструкції сільського господарства мікропідрайону.³¹

20 грудня 1933 р. Президія ВУАСГН видала Постанову “Про злиття заповідників “Конча-Заспа” і Лісостепоного”, в якій говорилося, що заповідники розташовані поблизу один від одного по течії Дніпра (в межі одного географічного градуса), флора і фауна не можуть різко відрізнятися, а в літній час, коли проводяться дослідження, є швидке і зручне сполучення по Дніпру. Заповідники складають єдиний природний комплекс середньої течії Дніпра.

Завдяки об’єднанню планувалося зекономити кошти на адмінперсоналі, крім того, вбачали певну можливість для концентрації наукового керівництва і кваліфікованої сили. Для утвореного заповідника вводилася нова назва – Середньодніпровський лісостепоный.³²

Директором планувалося призначити тов. І.Ф. Правду, але спочатку ці обов’язки виконував Ф.Д. Страшко. Попередній директор, Г.Б. Спокойний, багато зробив в період становлення заповідника, але походив із робітничого середовища, тому, на нашу думку, не був компетентним у сільському господарстві, завдання якого висувалися на перший план у діяльності заповідника. Можливо, були якісь й інші причини...

На початку 1934 р. Ф.Д. Страшко доповідав про результати 1933 р.: *“низкий урожай проса пояснюється тим, що багато проса загинуло в бур’яні, а три га зовсім нескошено і пішло під сніг. Сіна було накошено 30 ц... решту сіна до 300 ц загинуло нескошеном...”*³³

Напевно, це свідчить не про безгосподарність керівників, а про суспільно-історичні обставини, що склали-

ся у 1933 р. Штучно створений голод в Україні спричинив до того, що не було кому збирати урожай...

Весною 1934 р. директором заповідника уже був І.Ф. Правда (як і планувалося). Ніяких даних про цю людину поки що не маємо. Відомо лише, що на з’їзді у 1929 р. доповідав про охорону рибних багатств І.Ф. Правдин. Можливо, це одна і та ж особа.

Влітку 1934 р. територія “Кончі-Заспи” була вилучена зі складу заповідника для будівництва урядових дач. Напевно, наукові співробітники, що там базувалися, залишилися в штаті Середньодніпровського заповідника. Достеменно це відомо про О.П. Криштала, “Особистий листок по обліку кадрів” якого свідчить, що з 15 листопада 1934 до 10 грудня 1936 р. він був у заповіднику на посаді спеціаліста-ентомолога.³⁴

Дослідження періоду 30-х рр. ускладнюється малим обсягом архівних матеріалів, які, на нашу думку, просто знищувалися, оскільки містили відомості про репресованих працівників різних установ. Попереду – клопітка праця по знаходженню окремих документів, які б склали більш-менш цілісну картину діяльності заповідника у цей період.

Дещо про заповідник дають “Річні статистичні звіти науково-дослідних установ за 1938 рік”, які включають звіти державних заповідників, підпорядкованих сектору науки НКЗС: Чорноморського, Азово-Сиваського і Середньодніпровського.³⁵

За звітом цього періоду основні наукові проблеми Державного середньодніпровського заповідника: охорона природи гористо-яружно-лісостепоної і заплавної частини Середнього Дніпра; вивчення біології та екології диких кормових рослин.

В заповіднику були: геоботанічна лабораторія, ботанічний розсадник та музей природи. Одне стаціонарне помешкання для лабораторії знаходилося на садибі, інше, літнього типу, – на луках острова Заріччя. Науковий персонал складався із 4 осіб: одного старшого наукового співробітника (геоботанік Ф.Д. Страшко), двох техніків та одного метеоролога.

У 1938 р. завершили роботу над науковою темою: “Динаміка і продуктивність рослинного покриву луків р. Дніпра”. Підтримувалися зв’язки із Інститутами ботаніки АН СРСР та УРСР, Інститутом бурякових сівозмін. У 1939 р. планувалося подальше вивчення кормових рослин.

Таким чином, аналізуючи наявний документальний матеріал, можна зробити висновок про хронологічні рамки та особливості перших періодів наукової та природоохоронної діяльності на теренах сучасного Канівського природного заповідника:

1923–1930 рр. – перший період, мав експедиційний характер; наукові дослідження проводилися відомими науковцями, прихильниками “класичних” принципів заповідання. Охорона майже не здійснювалася, завдяки чому значно постраждали лісові масиви заповідника.

1931–1939 рр. – формування наукового осередку заповідника, початок стаціонарних досліджень окре-

³¹ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1379. Арк. 26.

³² ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1379. Арк. 4.

³³ ЦДАВОВУ. Ф. 1055. Оп. 1. Од. зб. 1611. Арк. 4.

³⁴ Архів родини О. П. Криштала.

³⁵ ЦДАВОВУ. Ф. 318. Оп. 1. Од. зб. 1264. Арк. 65.

мих напрямів у поєднанні із частковими дослідженнями співробітниками профільних наукових інститутів. Здійснюється охорона заповідних земель, розширюється територія. Одночасно науковці змушені займатися господарськими проблемами, важливими для “соціалістичного будівництва”. Цей період, звичайно, має певні етапи розвитку, які потребують окремого висвітлення. Підсумком наукової діяльності заповідника за цей час можна вважати видання Наркомземом України “Збірника праць Середньодніпровського державного заповідника”, який містив три статті: геоботаніка Ф.Д. Страшка (1937), іхтіолога П.Д. Носаля (1937) і ентомолога О.П. Кришталь (1937).

Якісно нова сторінка в історії заповідника відкрилася 29 червня 1939 р., кол, відповідно до постанови РНК УРСР за № 668, Середньодніпровський заповідник було передано Київському державному університету ім. Т.Г. Шевченка як навчальну базу.

ЛІТЕРАТУРА

- Борейко В.Г. (2001): Словарь деятелей охраны природы. 2-е изд. Киев. 111.
- Годлін М.М (1928): Грунти Державного Лісо-Степового Заповідника ім. Шевченка. (Окрема відбитка). - Мат-ли до охорони природи на Україні. Харків. 1: 101-114.
- Історія Національної академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. Київ: НБУВ, 1998. 1-515.
- Кришталь О.П. (1939): До вивчення фауни луків долини Дніпра. - Зб. праць Середньодніпровського держ. заповідника. Київ-Полтава. 1: 132-170.
- Кришталь О.П. (1947): Канівський біогеографічний заповідник. - Зб. праць Канівського біогеографічного заповідника. К.: КДУ. 1 (1): 1-152.
- Носаль П.Д. (1937): Аналіз складу риб заплавних водойм в районі Середньодніпровського заповідника. - Зб. праць Середньодніпровського держ. заповідника. Київ-Полтава. 1: 69-132.
- Носов А. (1925): Державний заповідник імені Т. Г. Шевченка. - Україна. 5: 185.
- Різниченко В.В. (1924): Геологічний нарис околиць Шевченкової могили під Каневом. К. 1-32.
- Страшко Ф.Д. (1937): Рослинність і флора Середньодніпровського заповідника. - Зб. праць Середньодніпровського державного заповідника. Київ-Полтава. 1: 7-69.
- Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814–1963. Київ. Держ. вид-во політичної літератури УРСР, 1963. 304-307.
- Труды Первого Всероссийского съезда по охране природы. М., 1930. 1-224.
- Чорна Л.О., Чорний М.Г. (2002): Канівський природний заповідник: шлях за 80 років. - Запов. справа в Україні. 8 (2): 82-94.
- Шарлемань М., Шепе А. (1928): Птахи, спостережені в Лісостеповому заповіднику ім. Шевченка під час екскурсії 28.VII–16.VIII 1926 року. - Укр. мисливець та рибалка. 4.
- Шарлемань М. (1933): Матеріали до орнітології Державного лісостепового заповідника імені Т. Шевченка та його околиць. - Журн. біо-зоологічного циклу ВУАН. 2 (6): 93-108.